

אלעד פריץ

*
מסירות נפש

א. מבוא

במקרים רבים למאות ואלפים בימי השואה הקשים סיכנו יהודים, נשים וגברים מחוגים שונים ומאמצות שונות, את חייהם ולעתים גם את חיי משפחתם בעבור הצלת אחרים מבני עמם. המקרה הבא הוא אחד מהם, שאירע לרב ישכר שלמה טייכטל הי"ד, והובא מפני בנו:

"היה¹ זה בחודש שבט בשנת תש"ה, כאשר צבאות הברית התקדמו בכל החזיתות והרוסים עמדו בשערי מחנה המוות הידוע לשמצה "אשוויץ". היתה עיניהם של הצוררים הנאצים צרה בקורבנותיהם המעונים היהודים להשאירם בחיים וגם כאשר החרב היתה מונחת על צווארם, נקטו בכל האמצעים לבל יפלו חיים ביד הרוסים. כדי להרחיקם מהחזית העלו את היהודים לקרונות משא נעולים על בריח ומנעול עם שבויים אוקריינים שהציקו להם מאוד, והסיעום ליעד לא ידוע. אחר שהרעיבו את המעונים ימים מספר, זרקו לכל אחד מנת לחם זעומה ביותר, תוך כוונה מרושעת שכל אחד יאבק להשגת חיי נפשו-פרוסת לחם עלובה. והנה עשק אוקרייני אחד את מנתו של יהודי, שכנו של אבא מרי, לאחר שנפשו יצאה ממש להשגת הפת. הדבר העלה את אפו של אבא מרי וביקשו בתוקף להחזיר את העושק. נושאי הקרון היהודים התחננו בפני אבא מרי לבל יתערב, כי בנפשו הדבר, "איך אעמוד מנגד כאשר נפשו של הנעשק תלויה בו" נענו, ואומנם לא הבלוג ועמד על שלו, עד שקמו הצוררים האוקריינים בשיתוף קלגסי הס.ס. ורצחוהו נפש תוך עינויים איומים, הי"ד.

סיפור זה עורר בי השתאות על מסירות הנפש של הרב זצ"ל ועד כמה חשוב היה בעינו פגיעה בכבוד ישראל, ב"צלם אלקים". כדי לעמוד על מקצת גדולתו אעיר כי הסיפור נלקח מתוך ההקדמה לספרו "אם הבנים שמחה" שנכתב בשנות הזעם, וכך הוא מעיד על עצמו "שאני כותב כעת בלי ספרים במחיצתי" ואעפ"כ מצטט הרב בספרו יותר מ 1500 מקורות!

בהמשך המאמר יראה לנו הסיפור הנ"ל תמוה ועל כן נקדים תרופה למכה ונביא את הרמב"ם בהלכות יסודי התורה²:

* מאמר זה זכה בפרס ע"י קרן רוזן.

¹ "אם הבנים שמחה" עמוד 17 הערה 2.² פרק ה' הלכה ג'.

"בשעת הגזרה והוא שיעמוד מלך רשע או מצנה כנבוכדנצר וחבריו ויגזור גזרה על ישראל
בבטל דתם או מצוה מן המצוות, יהרג ואל יעבור אפילו על אחת משאר המצוות בין נאנס
בתוך עשרה בין נאנס בינו לבין עובדי כוכבים".

ונראה לי שהרב טייכטל הי"ד הסתמך במעשהו על הרמב"ם הנ"ל בחושבו כי בעמדו מנגד באפס
מעשה יעבור על מצות "לא תטה משפט אביוןך בריבוי",³ ועוד, איזה לנו שעת גזרה גדולה מזו של היטלר
ימש"ו שביקש להשמיד הרוח והנפש, מה גם שארע המעשה במעמד של מעל למניין אנשים ודאי.
מעבר להערכות המוסריות והנפשיות של הניצולים בעבור מעשים נאצלים שמחיימים את הלב מצינת
אימת חושך הגלות עלינו לרדת לעומקם של דברים, לחקור, ללבן ולמרק הלכות עמומות אלו שלא
נצטרכו כל כך משך הדורות ולתת להן את היבטן ההלכתי.
לכאורה, מבחינה רעיונית הסיכון העצמי על-מנת להציל אחרים נראה כתופעה נאצלת לאורך כל
ההיסטוריה - אולם שאלת הסיכון הייתה רלוונטית ויומיומית בימי השואה, עת ניסו פקודי השטן לאבד
צלמו של היהודי ללא הועיל.
בחיבורי זה ברצוני לברר על פי הש"ס והפוסקים, ראשונים ואחרונים האם מותר לאדם אשר לו
סיכוי להוות בחיים לסכן עצמו למען האחר ועד כמה צריך האדם לראות ובאיזה אופן שחיי קודמין
לחיי חברו.

ב. "בשבילי המקרא"

ישנם מקורות שונים בתורה שעוסקים בחיוב הצלת אדם השרוי בסכנה:
מקור אחד הינו: "וחי אחיך עמך" (ויקרא כ"ה: ל"ו), המקור השני שיש לשים לב אליו הינו: "לא
תעמוד על דם רעך" (ויקרא י"ט: ט"ז), אחריו ראיתי לנכון להביא את הפסוק: "ואהבת לרעך כמוך אני
ה'" (ויקרא י"ח: י"ט), ולסיום הפסוק החותם את המקורות ונצרך לעבודתנו הוא: "והיה עמך עד דרוש
אחיך אותו והשבתו לו" (דברים כ"ב: ב').

עתה ברצוני לבאר את המקורות הנ"ל על פי חז"ל והפרשנים השונים:
על הפסוק הראשון "וחי אחיך עמך" (ויקרא כ"ה: ל"ו) מובא בספרא:⁴

"וחי אחיך עמך" דרש בן פטורי: שניים שהיו הולכין במדבר ואין ביד אחד אלא קיתון
של מים אם שותהו אחד מגיע ליישוב ואם שותים אותו שתיים שניהם מתים. דרש בן
פטורי ישתו שניהם וימותו שנאמר: "וחי אחיך עמך", אמר רבי עקיבא "וחי אחיך עמך"
חייך קודמין לחיי חברך.

על ה"כלל גדול בתורה" - "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא י"ט: י"ח) אומר הרמב"ן: "וטעם 'ואהבת
לרעך כמוך' הפלגה, כי לא יקבל לב האדם שיאהב את חברו באהבתו את נפשו, ועוד שבא רבי עקיבא
ולימד 'חייך קודמין לחיי חברך' אלא מצוות התורה שיאהב חברו בכל ענין כאשר יאהב את נפשו בכל
הטוב".

³ שמות פרק כ"ג פסוק ו.

⁴ תורת כוהנים פרשת "בהר" פרשה ה' אות ג' וכן מובא ב"ילקוט שמעוני" פרשת בהר כ"ה; תרס"ה.

נלמד מכאן כי המילה "כמוך" מצד אחד מחייבת את האדם לעשות למען הזולת כל דבר שאדם רוצה שיעשו למענו, אך מאידך התורה מגבילה חיוב זה כדברי רבי עקיבא "וחי אחיך עמך"⁵ - שחייך קודמין לחיי חברך.

הספרי⁶ בבאורו את הפסוק "יהיה עמך עד דרוש אחיך אותו והשבתו לו" (דברים כ"ב: ב') כותב כך: "והשבתו לו" - אף את עצמו אתה משיב לו. זאת אומרת מצאנו בפסוק זה חיוב על כל אדם להציל את חברו.

המקור האחרון - לא תעמוד על דם רעך⁷ (ויקרא י"ט: ט"ז), זכה לתשומת לב בספרא⁷ המבאר אותו

כך:

יומנין אם ראית טובע בנהר או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו חייב אתה להצילו בנפשו, תלמוד לומר "לא תעמוד על דם רעך".

וכן מובא בספר החינוך מצוה רל"ז:

"שלא נמנע מלהציל נפש מישראל כשנראהו בסכנת המיתה והאבידה ויהיה לנו יכולת להצילו בשום צד"... "שורש מצווה זו ידוע, כי כמו שיציל האחד את חברו כן חברו יציל אותו ויתישב העולם בכך והא-ל חפץ בישובו כי לשבת יצרה".

גם בפסוק זה מצאנו חיוב על כל אדם להציל את חברו במצוות לא תעשה.

והביא המנחת חינוך את דברי ההגהות מימוניות דמחויב להכניס עצמו לספק סכנה להציל את חברו והקשה עליו "כיון דהוא רק לאו ואינו עושה מעשה כלל בהעברת הלאו, למה יתחייב להכניס עצמו בספק סכנה והלא "וחי בהם" כתיב והלא פיקוח נפש דוחה הכל אפילו ספק פיקוח נפש".

אם כן למדנו שאין חיוב לאדם להכניס את עצמו לספק פיקוח נפש כדי לקיים חיוב זה. והוכיח ה"משך חכמה" את שיטת המנחת חינוך מהפסוק: "ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרימה כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך"⁸. "מוכח דאם היו חיים המבקשים את נפשו לא היה צריך לילך להוציא את בני ישראל ממצרים, אף על פי שכל ישראל צריכים אליו אינו צריך להכניס עצמו בסכנה".

"ומזה יצא לרבינו במשנה⁹ שהגולה לעיר מקלט אינו יוצא לא לעדות מצווה ולא לעדות ממון ולא לעדות נפשות ואפילו ישראל צריכין לו ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם שנאמר: "אשר נס שמה" - שם תהא דירתו, שם תהא מיתתו, שם תהא קבורתו.

ובזה יתפרש דברי המכילתא¹⁰ אמר רבי יהושע בן קרחה בא וראה כמה גדולה מצוות מילה שכל זכיתו של משה לא עמדו לו בשעת דחקו כשאמר לו המקום לך והוצא את עמי בני ישראל ממצרים ועל שנתעצל במילה שעה אחת ביקש המלאך להורגו שנאמר: "ויהי בדרך במלון וגו'". רבי יוסי אומר: חס ושלוש לאותו צדיק שנתרשל במילה שעה אחת, אלא דרש משה קל וחומר ימול ויצא הרי סכנת נפשות

⁵ ויקרא כ"ה פסוק ל"ו / בבא מציעא דף ס"ב עמוד א.

⁶ פסקה רכ"ג דיבור המתחיל: "ואם...".

⁷ תורת כוהנים פרשת "קדושים" פרשה ב' פרק ד' אות ח' וכן מובא ב"ילקוט שמעוני" פרשת קדשים

י"ט; תרי"ב.

⁸ שמות פרק ד' פסוק י"ט.

⁹ מכות פרק ב' משנה ז.

¹⁰ פרשת יתרו פרשה א.

פירוש דמה להצלת הרבים, אמר לו ה' יתברך 'כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך' ואינו מחוייב להכניס עצמו בסכנה, כל שכן שמילה שהוא על התינוק לבד שאינו דוחה סכנת נפשות, וברור מאוד".

לסיכום:

מהפסוקים "ואהבת לרעך כמוך", "והשבותו לו", "ולא תעמוד על דם רעך" לומדים שחייב האדם להציל את חברו. ונחלקו רבותינו בביאור הפסוק "וחי אחיך עמך" אם חייב להכניס עצמו לפיקוח נפש כדי לקיים חיוב זה.

"המנחת חינוך" סובר שאינו מחוייב וה"משך חכמה" מביא ראיה לכך ממשנה רבינו.

ג. "בשבילי התלמוד"

הגמרא בסנהדרין דף ע"ג עמוד א' אומרת:

'מנין לרואה את חברו שטובע בנהר או חיה גוררתו או ליסטיין באים עליו שהוא חייב להצילו ת"ל "לא תעמוד על דם רעך"¹¹ והא מהכא נפקא מהתם נפקא אבדת גופו מנין ת"ל "והשבותו לו"¹². אי מהתם הוה אמינא הני מילי בנפשיה אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא קמ"ל".

נמצינו למדים שחייב אדם להציל את חברו מסכנה שנאמר: "והשבותו לו" כתבו התוס'¹³ שהלימוד הוא מהמילה "לו" שהרי מן המילה "והשבותו" כבר למדנו במסכת בבא מציעא¹⁴ דין אחר לענין השבת אבידה ומהפסוק "לא תעמוד על דם רעך" למדנו שצריך לטרוח ולשכור שכירים כדי להצילו. כתב המהר"ם שהוצרכנו בשני הפסוקים ולא יכולנו ללמוד מ"לא תעמוד על דם רעך" שצריך הוא להצילם וגם שצריך לשכור שכירים כיוון שלמדנו זאת מייתור הפסוקים ואילו היה רק פסוק אחד איזה שיהיה לא היינו למדים שצריך לטרוח ולשכור שכירים.

ולענין נראה לבאר שאכן היה אפשרי ללמוד מהפסוק "לא תעמוד על דם רעך" גם "למטרח ומיגר אגורי" כיוון שבניגוד ל"והשבותו לו" שהיא מצוות עשה שהתורה אומרת את גדר המצווה ודבר שלא אמרה התורה לא נצטוונו לעשות שהרי התורה לא כתבה "למטרח ומיגר אגורי", ומצוות "לא תעמוד על דם רעך" היא מצוות לא תעשה שיש בה קום ועשה כלומר למרות שהתורה לא אמרה מה לעשות התורה אמרה לנו לאיזה מצב לא להגיע ולכן עלינו לעשות כל שביכולתנו ואפילו "למטרח ומיגר אגורי" על מנת שלא נגיע למצב הזה.

ואם כן נשאלת השאלה :

למה התורה כתבה "והשבותו לו"? ומהי אבידת גופו שלומדת הגמרא מ"והשבותו לו"?
אלא יש לתרץ על פי הברייתא בבבא קמא¹⁵ :

¹¹ ויקרא י"ט פסוק ט"ז.

¹² דברים כ"ב פסוק ב.

¹³ ד"ה "ת"ל והשבותו לו".

¹⁴ פק שני "אלו מציאאות" דף כ"ח עמוד ב.

¹⁵ פרק שביעי "מרובה" דף פ"א עמוד ב.

"תנו רבנן: הרואה את חברו תועה בין הכרמים מפסיג ועולה מפסיג ויורד עד שמעלהו לעיר או לדרך [פירש רש"י¹⁶: מנתק זמורות הנושרות ומעכבות אותו ועולה ויורד עד שמוצא את הדרך]..הא דאורייתא הוא דתניא השבת גופו מנין ת"ל "והשבותו" דאורייתא הוא דקרי ביה מיצרי [פירש רש"י¹⁷: יקיף סביבות מצרי הכרמים ולא יעבור בתוכם ויפסידם] אתא הוא תקין דמפסיג ועולה מפסיג ויורד".

ומשמע מהברייתא שמצוות "והשבותו לו" היא לעזור לתועה בכרמים לעלות לדרך ויש לומר שמסקנת הגמרא בסנהדרין שלומדים מ"והשבותו לו" את מה שלמדה הגמרא בבא קמא דהיינו לעזור לתועה בכרמים לעלות לדרך. לכאורה ניתן לדייק מהגמרא בסנהדרין¹⁸ שכדי לקיים מצוות "לא תעמוד על דם רעך" יש לטרוח לשכור שכירים אך לא יותר מזה דהיינו שאין חובה לאדם להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו.

וכן כתב המאירי בחידושו: "מי שראה חברו טובע בנהר...חייב להשתדל בהצלתו...אם הוא יכול בלא סכנה וכו'".

אם כן רואים מלשון המאירי שאין האדם צריך להכניס עצמו בספק סכנה על מנת להציל את חברו.

מובא בגמרא בירושלמי זרעים תרומות פרק ח' הלכה ד' (דף מז עמוד א'):

"רבי אימי איתציד בסיפספיה, אמר רבי יונתן: יכרך המת בסדינו, אמר רבי שמעון בן

לקיש: עד דאנא קטיל אנא מתקטיל אנא איזיל ומישזיב ליה בחיילא".

[הסבר הגמרא: רבי אימי נתפס למקום סכנה, אמר רבי יונתן: יכרך המת בסדינו כלומר שנתיימשך הימנו ואין לו אלא להכין לעצמו תכריכי המת ושמע רבי שמעון בן לקיש ואמר או אני אהרוג או אני נהרג אני אלך ואציל אותו בכח].

התלבטו המפרשים בהסבר הביטוי "יכרך המת בסדינו" רבים הסבירו כפירוש ה"פני משה"¹⁹ שרבי יונתן התיימשך מרבי אימי ולא הלך להצילו אומנם ה"יפה מראה"²⁰ מדייק מן לשון הגמרא: "יכרך המת בסדינו" שאינו מחוייב להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו ומסביר שהכוונה "יעשו תכריכין למת בסדינו ולא יקרעו סדין אחר ומשל הוא כלומר שיניחו את רבי אימי בסכנתו ולא יסתכנו אחרים עימו" ולא תהיה אפשרות אלא לעשות תכריכין מסדינו כשיטת רבי יונתן.

אך משיטת רבי שמעון בן לקיש ניתן להוכיח שחייב אדם להכניס את עצמו לספק פיקוח נפש כדי להציל את חברו.

והקשה המנחת חינוך על שיטה זו²¹: איך מכניס עצמו לספק פיקוח נפש כדי לקיים מצוות "לא תעמוד על דם רעך" הרי ספק פיקוח נפש דוחה כל התורה כולה. ואם תאמר שפיקוח נפש אינו דוחה פיקוח נפש דאחרים שהרי נאמר בשפיכות דמים יהרג ואל יעבור התם בעושה מעשה הוא דאמרינן שיסכן

¹⁶ דף פ"א עמוד א' ד"ה "מפסיג".

¹⁷ ד"ה "דאורייתא ביה מיצרי".

¹⁸ פרק שמיני "בן סורר ומורה" דף ע"ג עמוד א'.

¹⁹ ד"ה "יכרך המת בסדינו".

²⁰ ירושלמי תרומות פ"ח ה"ח ד"ה "איתצד בספסופה".

²¹ פרשת קדושים מצוה רל"ז ס"ק ד'.

את עצמו ולא יהרוג אחרים אבל הכא שאינו עושה מעשה, ודאי שלא יכניס עצמו לספק פיקוח נפש. ונשאר בצריך עיון.

ואולם אפשר ללמוד מהגמרא במסכת נידה דף ס"א עמוד א' דלא כרבי שמעון בן לקיש. 'הנהו בני גלילא דנפק עלייהו קלא דקטול נפשא אתו לקמיה דרבי טרפון אמרו ליה ליטמרינון מר אמר להו היכי נעביד אי לא אטמרינכו חזו יתיכו, אטמרינכו הא אמרו רבנן האי לישנא בישא אע"ג דליקובלי לא מיבעי מיחש ליה מיבעי זילו אתון תמרו נפשיכו". [הסבר הגמרא: היו אנשים מהגליל שיצאה עליהם שמועה שהרגו אדם באו לפני רבי טרפון ובקשו ממנו שישתיר אותם אמר להם רבי טרפון אם לא אחביא אתכם יתפסו אתכם אך אני חושש שאכן רצחתם לכן לכו והסתרתו בעצמכם].

ופירש רש"י²²: "שמא הרגתם ואסור להציל אתכם". אומנם התוס'²³ הסבירו על פי השאלות דרב אחאי "דשמא הרגתם ואם אטמין אתכם חייבתם ראשי למלך", וכן כתב הרא"ש. הנה מצאנו ראייה משיטת התוס' שרבי טרפון לא הסכים להכניס עצמו לספק פיקוח נפש כדי להציל אחרים בניגוד לשיטת רבי שמעון בן לקיש.

ונראה ליישב את שיטת רבי טרפון עם שיטת רבי שמעון בן לקיש בכמה דרכים: הדרך הראשונה ליישב מצוייה בשאלות דרב אחאי גאון, שם מביא את הגמרא בנידה בשינוי גרסה "דילמא איתא למלתא ולא מסתיעא מלתייכו וגרמיתון צערא לדילי נמי". מסביר הנצי"ב²⁴ שלפי גרסת השאלות בני גלילא יכלו להסתיר את עצמם, רק היה נגרם להם צער ורבי טרפון יכול היה למנוע את הצער הזה. אבל לא היה מוכן להכניס את עצמו בצער בשביל למנוע מהם צער אם הם רצחו אך אין שום ראייה לגבי פיקוח נפש מהגמרא בנידה ולכן הלכה כרבי שמעון בן לקיש. ובתחילת דבריו מתרץ הנצי"ב את שיטת התוס' והרא"ש.

הנצי"ב מציע עוד דרך ליישוב השיטות, בה מוכיח מלשון הגמרא דילמא איתא למלתא שגם רבי טרפון סובר כשיטת רשב"ל אלא שכאן לא הסכים להכניס את עצמו לספק סכנה כיון שחשש שאכן רצחו אבל אם לא רצחו ודאי שצריך להצילם ואפילו לסכן את עצמו. ולכאורה זה אינו ברור שהרי מאי נפקא מינה אם רצחו או לא הרי בכל מקרה הם בסכנה וצריך להצילם, כמו שהקשה היעב"ץ על התוס'.

ונראה לתרץ על פי מה שכתב המנחת חינוך:²⁵

"דהמאבד עצמו לדעת יכול אחד להצילו אפשר דאינו מוזהר על הלאו ('לא תעמוד על דם רעד') לא מיבעיא דעל העשה 'והשבותו לרבות אבידת גופו' ודאי אינו מצווה כי העשה וההשבת אבידה אינה נוהגת בממון באבידה מדעת כמבואר בשו"ע²⁶ אלא אף על הלאו

²² ד"ה "מיחש ליה מיבעי".

²³ ד"ה "אטמרינכו".

²⁴ ב"העמק שאלה" שאלתה קכ"ט.

²⁵ מצוה רל"ז ס"ק ב.

²⁶ חושן משפט סימן רס"א סעיף ד.

הזה דמקשה הש"ס בסנהדרין²⁷ למה לי הלאו על טובע בנהר הא מ"והשבותו לו" נפקא ליה לרבות אבידת גופו, הא יכול לומר דנפקא מינה במאבד עצמו לדעת דאינו מצווה על אבידת גופו כמו שאינו מצווה על אבידת ממונו מדעת. אי"כ על כן כתבה התורה הלאו הזה אלא על כרחך דגם בלאו הזה אינו מוזהר ומצווה, כן נראה לי ברור".

אי"כ יוצא מדברי המנחת חינוך: שאינו חייב להציל אדם שהכניס עצמו לסכנה אבל בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג²⁸ חולק על המנחת חינוך וכותב על הגמרא בסנהדרין²⁹: "והרואה את חברו טובע בנהר וחיוב להצילו ולמטרר ולמיגר אגורי ודבר פשוט אפילו צווח אל תצילני שמצילוני".
וכן כתבו הר"י מגאש³⁰ והריב"ש³¹ והשו"ע הרב³² ובברכי יוסף³³ מבואר דאף שבת נדחית להצלת מאבד עצמו לדעת.

ויש לומר דמה שחשש רבי טרפון בלשון הרע הוא כעוון שאם רצחו הם הכניסו עצמם בסכנה והוי כמאבד עצמו לדעת שאין חיוב להצילו ואולי אפילו המהר"ם מרוטנבורג שסובר שיש להצילו במקרה זה יודה למנחת חינוך שלהכניס עצמו לסכנה כדי להציל המאבד עצמו לדעת אין חיוב. הרי שרבי טרפון סובר כרבי שמעון בן לקיש אף ניתן לדחות תירוץ זה ולומר שרוצח אינו מכניס עצמו לסכנה כמאבד עצמו לדעת כיון שהרוצח אינו בטוח שיתפס, ואילו המאבד עצמו לדעת וודאי מסכן את עצמו].

בדרך אחרת יש לתרץ שמה שעשה רשב"ל במעשה בירושלמי בתרומות וכמידת חסידות בלבד, אכן לאמיתו של דבר סבירא ליה כרבי טרפון דאינו מחוייב להכניס עצמו לספק סכנה. וכן כתב הנצי"ב³⁴ שהתוס' הסביר שרבי טרפון סובר שאינו מחוייב להכניס את עצמו לספק סכנה ומעיקר הדין, אך לפני משורת הדין רשאי ואזלינן התוס' לטעמייהו כמו שכתבו במסכת ע"ז³⁵ דלענין קידוש ה' אע"ג דשלא בפרהסיא ובשאר עבירות אפילו שאינו חייב לההרג ולא לעבור, מכל מקום ברוצה להחמיר על עצמו רשאי.

עוד נראה לתרץ על פי מה שכתוב "בספר חסידים"³⁶:

"שניים שישבים ובקשו גויים להרוג אחד מהם אם אחד תלמיד חכם ושני הדיוט מצוה להדיוט לומר הירגוני ולא חברי כרבי ראובן איצטרוכלי שבקש שיהרגוהו ולא את רבי עקיבא כי רבים היו צריכים לו".

ולפי מה שכתוב במדרש "עשרה הרוגי מלכות"³⁷ במעשה מרבי יהודה בן בבא שאמר לרבי ראובן "אם רצונך אני אמות תחתיך ותנצל אתה".

²⁷ פרק שמיני "בן סורר ומורה" דף ע"ג עמוד א.

²⁸ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג ח"ד סימן ל"ט.

²⁹ פרק שמיני "בן סורר ומורה" דף ע"ג עמוד א.

³⁰ שו"ת ר"י מגאש.

³¹ שו"ת הריב"ש סימן תפ"ד.

³² חושן משפט הלכות נזקי הגוף סימן ד.

³³ או"ח סימן ש"א אות ו.

³⁴ ה"עמק שאלה"שאילתה קכ"ט.

³⁵ פרק שני "אין מעמידין" דף כ"ז עמוד ב' ד"ה "יכול".

³⁶ הוצאת מק"נ רנ"ב ו"בספר חסידים" ישן סי' תרצ"ח.

³⁷ אוצר המדרשים.

אי"כ מבואר שאדם גדול ורבים צריכים לו מצוה אפילו למסור עצמו להריגה תחתיו, ואפילו מאן דאמר שאסור להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו ואפילו מידת חסידות ליכא, הכא יודה שמוטר.

ואי"כ שיטת רבי טרפון שאכן אין לסכן את חייו כדי להציל את בני גלילא אבל רשב"ל סבר שמצוה עליו להציל את רבי אימי ולסכן את עצמו כיון שהוא אדם גדול שרבים צריכים לו. בשו"ת "עמודי אור"³⁸ מתרץ דיש לחלק בין מקרים שבהם ההצלה וודאית. ולכן רבי טרפון לא רצה להציל אותם (בני גלילא) כיון שהצלתם לא היתה וודאית כמו שהוא בעצמו אומר להם "ולא מסתייעא מילתייכו" (כגרסת השאלתות קכ"ט) אבל רשב"ל שיכל להציל את רבי אימי בוודאות סיכן את עצמו לכך. רבי חיים העליר, בהגהותיו על ספר המצוות³⁹, מתרץ, שיש להבחין בין מקרים שבהם הסכנה וודאית לבין מקרים שבהם הסכנה אינה וודאית. ולכן רבי טרפון לא הכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את בני גלילא כיון שסכנתם אינה וודאית שהרי יכול להיות שלא יתפסו אבל רבי אימי נקלע למקום סכנה והיה בסכנה וודאית ולכן רשב"ל סיכן את עצמו כדי להצילו. עוד מתרץ רבי חיים העליר⁴⁰, שאין חיוב להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו, ולכן לא הציל רבי טרפון את בני גלילא ורשב"ל בסך הכל נתן ממון למבקשים רעתו של רבי אימי וכך הוא הצילו- אך לא על ידי כח.

לסיכום:

הנצי"ב סובר שצריך להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו. הנצי"ב והיעב"ץ בהסבר התוס' והרא"ש סוברים שצריך לסכן עצמו אך לא במקרה שחברו הכניס עצמו בסכנה.

ספר חסידים ורבי חיים העליר בתירוצו השני, סוברים שאינו חייב לסכן עצמו. ה"עמודי אור" ורבי חיים העליר בתירוצו הראשון, חילקו בין סכנה להצלה וודאית ובין סכנה להצלה שאינה וודאית.

ויש הסוברים שלמרות שאין חיוב, אם רצה לנהוג מידת חסידות ולפנים משורת הדין - רשאי. למעשה את מחלוקתם של האחרונים הני"ל ניתן להעמיד במחלוקת התנאים שלפנינו המובאת בגמרא בנדרים:⁴¹

"מעין של בני העיר חיהן וחיי אחרים חיהן קודמין לחיי אחרים...כביסתן וכביסת אחרים כביסתן קודמת לכביסת אחרים, חיי אחרים וכביסתן חיי אחרים קודמין לכביסתן. רבי יוסי אומר: כביסתן קודמת לחיי אחרים...דאמר שמואל האי ערבוביתא דרישא מתיא לידי אוירא, ערבוביתא דמאני מתיא לידי שעמומיתא, ערבוביתא דגופא מתיא לידי שחני וכיבי".

³⁸ סימן צ"ו ס"ק ג.

³⁹ מצות לא תעשה רצ"ז.

⁴⁰ שם.

⁴¹ פרק אחד עשר "ואלו נדרים" דף פ' עמוד ב.

הברייתא דנה במקרה שיש לבני העיר מעיין ולבני העיר השכנה אין מעיין, מתי חייבים בני העיר בעלי המעיין לתת לעיר השניה רשות להשתמש במעיין ואומרת הברייתא שרק אם יש מספיק מים למחית בעלי המעיין חייבים להשקות את בעלי העיר השכנה וכתבו הראשונים שזה נלמד מן הפסוק "וחי אחיך עמך". ונחלקו התנאים במקרה שבו יש מספיק מים למחיה לשני הערים, אך אם ישקו את העיר השכנה לא ישאר להם מספיק מים לכביסה. ת"ק סובר: שחייבים להשקות את אנשי העיר השכנה ולא לכבס ואילו רבי יוסי סובר: כביסת בעלי המעיין קודמת לחיי אחרים ומנמקת הגמרא את שיטת רבי יוסי על פי דברי שמואל: "ערבוביתא דמאני מתיא לידי שעמומיתא" ופירש רש"י: "שנושא בגדים שאינו רוחצן עד שחורים הרבה. שעמומיתא - שגעון וזו שעמומיתא קשה מכולן". וכתבו התוס'⁴²: "ושעמום קשה מכאב שחין לשחין יש רפואה, ושעמום אין לו רפואה" ומשום הכי אמר רבי יוסי דכביסה קודמת לחייהן.

א"כ אדם שאינו מכבס, מכניס את עצמו לספק פיקוח נפש, וסובר רבי יוסי שאינו מצווה לעשות כן כדי להציל אחרים. ואילו ת"ק חולק עליו וסובר שמחויב להכניס עצמו לספק פיקוח נפש להציל אחרים. בעל השאלות⁴³ אומר שהלכה כרבי יוסי. והקשה הנצי"ב ב"העמק שאלה" על סברת ת"ק, שהרי הגמרא הסבירה את שיטת רבי יוסי על פי דברי שמואל ערבוביתא דמאני מתיא לידי שעמומיתא, ושמואל לא אמר את דבריו דווקא על שיטת רבי יוסי-ועל כרחנו שת"ק מסכים לדברי שמואל. ודוחק גדול לומר דפליגי תנאי בחיי הבריות אם יש בכביסה סכנה להם או לא, ועוד הרי הוכיחה הגמרא⁴⁴ את שיטת רבי יוסי ע"פ דברי המכילתא⁴⁵ על הפסוק: "והיו הערים להם לשבת ומגרשיהן יהיו לבהמתן ולרכושם ולכל חיותם". שואלת הגמרא: 'מאי חיותם אלימא חיה והלא חיה בכלל בהמה היא אלא מאי חיותם חיותא ממש פשיטא, אלא לאו כביסה דהא איכא צער דערבוביתא'. ואם נאמר שת"ק סובר שכביסה אין בה משום סכנה מה יעשה עם הפסוק?

ותירץ הנצי"ב: דוודאי מודה ת"ק שיש סכנה בזמן שאינם מכבסים אלא שאינה דומה סכנת צמא לסכנת כביסתו, דבסכנת צמא ברור שימותו מה שאין כן בסכנת כביסתו אפשר שיבואו לידי סכנה, אבל לא ברור שימותו, וסבירא ליה לת"ק דאם לא יכבסו ספק סכנה הוא וצריכים להכניס עצמם לספק סכנה להציל את חבריהן. ורבי יוסי חולק וסובר שאינם צריכים להכניס עצמם לספק סכנה להציל את חבריהן. ופסק בעל השאלות כרבי יוסי. ומה שסיכן עצמו רבי שמעון בן לקיש במעשה שמובא בירושלמי⁴⁶ הוא מידת חסידות בלבד, והכא לא שייך בבני העיר לנהוג מנהג חסידות כיון שיש בעיר גם קטנים שאינם בני מחילה ולא יכולים למחול על חלקם במעיין.

ומיהו נראה להסביר, שאף לשיטת ת"ק יש לומר דאינו מחוייב להכניס עצמו ע"י מעשה לסכנת נפשות כדי להציל את חברו כרבי שמעון בן לקיש ומה דסובר לגבי המעיין של בני העיר שצריכים להכניס עצמם לספק סכנת נפשות הוא "בשב ואל תעשה" שאינם משתמשים במעיין אלא מניחים אותו לבני העיר

⁴² ד"ה "מתיא".

⁴³ שאילתה קמ"ז (רב אחאי גאון).

⁴⁴ בהמשך דף פ"א עמוד א.

⁴⁵ פרשת בשלח פרשת ויסע פרק ז.

⁴⁶ תרומות פ"ח ה"ד.

השניה "ובשב ואל תעשה" וודאי שחייב להכניס עצמם לספק פיקוח נפש כדי להציל את חברו כמו שכתב המנחת חינוך⁴⁷ דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי מדמא דחברך.

מובא בגמרא בבא מציעא:⁴⁸

"שניים שהיו מהלכים בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים אם שותים שניהם מתים ואם שותה אחד מהם מגיע לישוב, דרש בן פטורא מוטב שישתו שתיהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו עד שבא רבי עקיבא ולימד "וחי אחיך עמך"-חייך קודמין לחיי חברך".

וכתב המהרש"א⁴⁹ "וחי אחיך עמך" שיהיו טפלין לך, וכן שאם הקיתון היה שייך לשניהם ישתו שניהם דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי מדמא דחברך.

ולמד הרמ"ך מאותה סברה "דמאי חזית..." - דאם חטף האחד את קיתון המים של חברו חייב בדיני שמים.

ומקשה הנצי"ב⁵⁰ על שיטת בן פטורא :

וכי בשביל שאי אפשר לו לקיים "וחי אחיך עמך" מחוייב הוא להמית את עצמו ח"ו ואיזה תועלת תהיה מה שיתן גם לחבירו.

ומתוך הנצי"ב דאם ישתו שניהם על כל פנים יחיו יום או יומיים גם שניהם ואולי יזדמן להם מים ואם כן נמצאו שניהם בספק סכנה ולא בסכנה וודאית, מה שאין כן אם לא יתן לחברו הרי חברו בסכנה וודאית וסובר בן פטורא שמחוייב אדם להכניס עצמו בספק סכנה כדי להציל את חברו ובא רבי עקיבא ודרש "וחי אחיך עמך" - חייך קודמין לחיי חברך. והיינו שאינו מחוייב להכניס עצמו לספק פיקוח נפש כדי להציל את חברו.

ומיהו יש לומר, שפשט הגמרא שאם ישתו שניהם ייכנסו בוודאי לספק פיקוח נפש כיון שהספק שהביא הנצי"ב שמא יזדמן להם בדרך מים הוא ספק רחוק מאד ולא שכיח וכן כתבו הראשונים⁵¹ בנדרים⁵² על "חיייהם וחי אחריהם חיייהם קודמין" שזה נלמד מ"וחי אחיך עמך" ששם וודאי מדובר על סכנה ודאית. וניתן להסביר את מחלוקתם; שר' עקיבא סובר שכוונת התורה ב"לא תעמוד על דם רעך" היא שכמה שפחות אנשים ימותו וכיוון שיכול להציל רק אדם אחד יציל את עצמו שהוא בעל הקיתון ואילו בן פטורא סובר שכוונת התורה היא שהאדם יגלה התנדבות מוסרית ויעזור לזולת ואכן יתן גם לחברו לשתות. ומשיטת בן פטורא שסובר שחייב להכניס עצמו לוודאי פיקוח נפש כדי להציל את חברו נלמד מק"ו שחייב להכניס עצמו לספק פיקוח נפש ומדברי ר' עקיבא אין ראייה לענייננו.

⁴⁷ מצוה רל"ז אות ד.

⁴⁸ פרק חמישי "איזהו נשך" דף ס"ב עמוד א.

⁴⁹ חידושי אגדות ד"ה "וחי אחיך עמך".

⁵⁰ היעמק שאלה "שאילתה קמ"ז אות ד.

⁵¹ תוס' הרא"ש והר"ן.

⁵² פרק אחד עשר "ואלו נדרים" דף פ' עמוד ב.

ואף לשיטת הנציב שמביא ראייה מדברי בן פטורא שצריך להכניס את עצמו לספק פיקוח נפש הוא דווקא "בשב ואל תעשה" שאינו שותה כל הקיתון אלא משאיר חצי לחבירו, אבל "בקום ועשה" כמו שעשה ר' שמעון בן לקיש⁵³ אינו מחוייב להכניס את עצמו לספק פיקוח נפש כדי להציל את חבירו.

ד. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש⁵⁴ מביא את דברי הגמרא בסנהדרין:⁵⁵

"כל היכול להציל ולא הציל עובר על "לא תעמוד על דם רעך" וכן הרואה את חבירו טובע בים או לסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל או ששמע גויים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנן לו פח ולא גילה אוזן חברו והודיעו או שידע בגוי או באנס שהוא כובל על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבליבו ולא פייסו וכל כיוצא בדברים אלו העושה אותם עובר על "לא תעמוד על דם רעך"."

וכתב ההגהות מימוניות⁵⁶ "בירושלמי מסיק אפילו להכניס עצמו בספק סכנה". אם כן סובר ההגהות מימוניות כשיטת הסוברים שחייב להכניס עצמו בספק פיקוח נפש כדי להציל את חברו מהמעשה דר' שמעון בן לקיש בירושלמי⁵⁷ דלעיל.

וה"כסף משנה" הביא את דברי ההגהות מימוניות והוסיף בסוף דבריו את המילה "חייב", דהיינו: שסובר שמחוייב להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו ואילו מדברי ההגהות מימוניות לאו מחוייב כך, ואולי כוונתו היתה שאינו מחוייב אך אם רוצה רשאי ולא עובר על שום איסור, ושמא למד הכסף משנה את דבריו מהא שכתב ההגהות מימוניות את דבריו על דברי הרמב"ם "עבר על "לא תעמוד" וכו' " משמע שמחוייב ואם לא יכניס עצמו לספק סכנה יעבור על הלאו.

ועוד כתב ה"כסף משנה" לתת טעם לדברי ההגהות מימוניות "מפני שהלה וודאי והוא ספק" כלומר כיון שהמציל מכניס את עצמו רק לספק סכנה והניצול נמצא בסכנה וודאית עדיף לי אדם אחד בספק סכנה מאשר אדם אחד בסכנה וודאית.

והקשה ה"אור שמח"⁵⁸ על דברי ההגהות מימוניות מדברי הרמב"ם בפרק ז' הלכה ח': "הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם... ואפילו להציל נפש בעדותו או להציל מיד הגיס או מיד הנהר או מיד הדליקה ומן המפולת ואפילו כל ישראל צריכין לתשועתו כיוצא בן צרויה אינו יוצא משם לעולם עד מות הכה"ג ואם יצא התיר עצמו למיתה כמו שביארנו".

ומסביר ה"אור שמח" שמה שכתב הרמב"ם בסוף דבריו "ואם יצא התיר עצמו למיתה" הוא הטעם מדוע אינו יוצא כיון שמכניס עצמו לספק פיקוח נפש אם כן יוצא שדעת הרמב"ם היא שאינו מחוייב

⁵³ ירושלמי תרומות פרק ח' הלכה ד.

⁵⁴ פרק א' הלכה י"ד.

⁵⁵ פרק שמיני "בן סורר ומורה" דף ע"ג עמוד א.

⁵⁶ דפוס קושטנינא פרק א' מ"הלכות רוצח ושמירת הנפש" הלכה ט.

⁵⁷ תרומות פרק ח' הלכה ד.

⁵⁸ הלכות "רוצח ושמירת הנפש" פרק ז' הלכה ח.

להכניס עצמו לספק פיקוח נפש כדי להציל אחרים ואפילו לא כדי להציל את כל ישראל וזהו הפך דברי ההגהות מימוניות.

ואת מעשה ר' שמעון בן לקיש בירושלמי⁵⁹ שהביא ההגהות מימוניות ניתן להסביר בדרך אחרת. ונראה שכוונת ה"אור שמח" ממה שכתב הנצי"ב ב"העמק שאלה"⁶⁰ שגם ר' שמעון בן לקיש מודה שאין חיוב להכניס עצמו לספק פיקוח נפש כדי להציל את חברו ומה שעשה, עשה לפני משורת הדין ונהג מנהג חסידות.

וממשיך ה"אור שמח" וכותב שלא זו בלבד שאינו מחוייב להכניס עצמו לספק סכנה אף אינו חייב לקוץ את עצמו איבר כדי להציל את חברו ומביא ראיה מהגמרא בסנהדרין⁶¹ שמספרת על אדם שנתחייב מיתה ולמרות שידעו חכמים שהעדים שחייבו היו עדי שקר מכל מקום שלחו אותו למיתה כיון שנתקבלה עדותן בבי"ד ונגזרה הגזירה ומקשה ה"אור שמח" על פי הגמרא בסנהדרין⁶² "אמר שמואל נקטעה יד העדים - פטור, מאי טעמא? דבעינן י"ד העדים תהיה בו בראשונה" וליכא, אם כן יקטעו ידי העדים ויפטורוהו ממיתה על כרחך שאין חיוב לאדם לקוץ איבר לעצמו כדי להציל את חברו ולא כמו שכתב הרדב"ז.

אך ה"כלי חמדה" חולק על האור שמח ומסכים עם דברי ההגהות מימוניות, דהא אמרינן בירושלמי סנהדרין⁶³ כתיב⁶⁴ "יורא פנחס בן אלעזר בן אהרון הכהן". מה ראה? ראה את המעשה ונזכר להלכה הבוועל ארמית הקנאין פוגעין בהן. תני שלא ברצון חכמים [פירוש⁶⁵]: הא דאמרן קנאים פוגעין בו דווקא אם עושה מעצמו הוא ובלבד שלא ישאל רצון חכמים שאם בא לימלך אין מורין לו כן] ופנחס שלא ברצון חכמים! אמר ר' יודה בר פזי בקשו לנדותו אילולא שקפצה עליו רוח הקודש ואמרה⁶⁶ "והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם וגו'".

הקשה ה"כלי חמדה" 'יהנה דברי הירושלמי תמוהין מאוד הלא הלכה כן דבוועל ארמית קנאין פוגעין בו" אם כן מדוע אין רוח חכמים נוחה ממעשה פנחס, ומה חידשה רוח הקודש לחכמים בפסוק: ומתרץ ה"כלי חמדה" על פי מה שמבואר בספרי: 'ענה פנחס באותה שעה ואמר אין אדם כאן שיהרגו ויהרג...'. נראה דפנחס מסכן את נפשו על זה ולכן אין רוח חכמים נוחה הימנו. ומקשה איך מותר להכניס עצמו בספק סכנה לעשות הדין דקנאין פוגעין בו דאינו אלא רשות?

ומתרץ ה"כלי חמדה" שראה פנחס שבמעשהו יהיה הצלת כל ישראל ומכיון שכך לא גרע מפיקוח נפש שדוחה כל איסורין שבתורה ואף חייב להכנס בספק סכנה כדי להציל את כל ישראל כמו שכתב ההגהות מימוניות מה שכתב הרמב"ם: 'זאם יצא התיר עצמו למיתה אינו סיבה לכך שאינו יוצא מעיר מקלטו אפילו כדי להציל את כל ישראל'.

⁵⁹ תרומות פרק ח' הלכה ד.

⁶⁰ בעל השאלות שאילתא קכט ס"ק ד.

⁶¹ פרק שישי 'נגמר הדין' דף מ"ד עמוד ב.

⁶² פרק שישי 'נגמר הדין' דף מ"ה עמוד ב.

⁶³ פרק 'הנשרפין' הלכה ז.

⁶⁴ במדבר פרק כ"ה פסוק ז.

⁶⁵ פני משה ד"ה 'תני שלא ברצון חכמים'.

⁶⁶ במדבר פרק כ"ה פסוק י"ג.

למסקנה :

לדעת ההגהות מימוניות וה"כלי חמדה": חייב אדם להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה וודאית.

ולדעת ה"אור שמח": אין חייב אדם להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה וודאית ואף אינו חייב לקוץ את עצמו איבר כדי להציל את חברו.

ה. "בשבילי הפוסקים"

הסמ"ק :

הסמ"ק⁶⁷ כותב על מצוות "לא תעמוד על דם רעך" ומבארה ע"פ הגמרא בסנהדרין⁶⁸ שאומרת "מנין לרואה חברו טובע בנהר או חיה רעה או לסטים באים עליו והוא יכול להצילו שחייב שנאמר: "לא תעמוד על דם רעך".

טור ושולחן ערוך:

הטור: הטור⁶⁹ מביא בתחילה את לשון הברייתא המובאת לעיל בסמ"ק ומוסיף עליה את דעת הרמב"ם "הרואה שחברו טובע בנהר או שלסטים באין עליו ויכול להצילו...וכל כיו"ב עובר על "לא תעמוד על דם רעך" ואם מצילו הרי כאילו קיים עולם". על השינוי הנראה בלשון הרמב"ם כבר השיג הבי"ח במקום⁷⁰ באמרו מעין סיכום: לפי הברייתא משמע שחייב להצילו אף כשהוא בספק סכנה אם יוכל להצילו, למרות הכל, חייב להכניס עצמו בספק סכנה, הרמב"ם כתב שמחויבות האדם להציל אדם אחר מסכנה חלה עליו דווקא כשבטוח שיכול להצילו.

ה"בית יוסף" מחלק חד משמעית בהסתמכו על הגמרא בירושלמי⁷¹ שאדם חייב להכניס עצמו בספק סכנה כיוון שחברו נמצא במצב של ספק סכנה וודאית ומכאן ניתן להסיק שהרמב"ם לא נוקט להלכה כמסקנת ההגהות מימוניות מהגמרא בירושלמי.

השולחן ערוך: השולחן ערוך⁷² נוקט כלשון הרמב"ם (לעיל מובאת בטור) והסמ"ע מפנה את תשומת ליבנו לעובדה כי המחבר והרמ"א הינם לא הראשונים המשמיטים את החילוק בין ספק סכנה לסכנה וודאית (כפי שההגהות מימוניות מחלק) אלא קדמו להם הרי"ף הרמב"ם הרא"ש והטור, ואדרבה, המחבר והרמ"א עשו כן משום שקודמיהם השמיטו חילוק זה. ה"פתחי תשובה" מבאר את הטעם להשמטת הראשונים הנ"ל לחילוק שבין ספק סכנה לסכנה וודאית כפי שמובאת בספר "אגודת אזוב"⁷³ באמרו בפשטות שהסוברים הנ"ל שהתלמוד הבבלי חולק על התלמוד הירושלמי.

⁶⁷ סימן ע"ח "מצוות התלויות בגוף".

⁶⁸ פרק שמיני "בן סורר ומורה" דף ע"ג עמוד א.

⁶⁹ חושן משפט סימן תכ"ו.

⁷⁰ חושן משפט סימן תכ"ו ס"ק ב.

⁷¹ תרומות פרק ח' הלכה ד.

⁷² חושן משפט סימן תכ"ו הלכה א.

⁷³ מהגאון מהר"ם זאב.

ה"פתחי תשובה"⁷⁴ מביא את המהרי"ט שכתב בשם מהר"ם רקנטי במקרה שאמר השר לישראל הנח לי לקוץ איבר אחד שאינך מת ממנו ואם לא אמית את ישראל חברך והשיב על כך הרדב"ז שאינו מחוייב זולת ממידת חסידות אולם אם יש ספק סכנת נפשות הרי זה חסיד שוטה וספיקא דידיה עדיף מוודאי דחבריה.

נמצינו למדים שאין דעת חכמים נוחה עם המכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו ועל כך נאמר "חייך קודמין".

ה"באר היטב"⁷⁵ כותב בדין חילול שבת על אדם השרוי בסכנה שכל עוד אין לו סכנה יצילו. בדומה לו, מביא ספר "האיסור וההיתר"⁷⁶ הלומד מן הפסוק "וחי אחיך עמך" כי כל עוד אדם אינו נכנס לספק סכנה שומה עליו לא לעמוד מנגד ולראות במות חברו ואינו עושה כן הינו בגדר הורג ביד. ומכאן נמצא אומר על דרך השלילה שאם היה האדם נכנס לסכנה על מנת להציל את חברו אל לו לעשות כן.

שו"ת הרדב"ז חלק ג' שאלה תרכ"ז:

שאלה: במצב שמלך מצווה על ישראל שיקצוץ אחד מאיבריו שאין הנשמה תלויה בו ואם לאו המלך יהרוג את חברו- האם יסכים להצעתו? ומביא השואל ראייה לכך שצריך להסכים כי יקצוץ אחד מאיבריו שאין הנשמה תלויה בו ממסכת עבודה זרה שאדם שחש בעינו בשבת מותר לכוחלה כי העין תלויה בלב (איבר שהנשמה תלויה בו), אז אם מותר לכוחלה על אף השבת, אינו דין שירשה לקצוץ איברו מפני פיקוח נפש?

תשובה: הרדב"ז מחדש שבעצם שאפילו איבר שאין הנשמה תלויה בו, יכול להגיע לגדר זה: "שמה יצא ממנו דם הרבה וימות". ועוד, טבע הגוף שונה מאדם לאדם- "ואני ראיתי אחד שמת ע"י ששרטו את אוזנו", ושונה הדין בחברו שאינו חייב למסור עצמו על הצלתו ועוד שאין זו מדרכי התורה. וע"כ לא חייב להכניס עצמו, ואם עשה כן- הרי זו מידת חסידות ובמצב של ספק סכנת נפשות הרי זה חסיד שוטה. בעל "אגודת אזוב" מביא ראיב מסוגיית הגמרא בניה"ד⁷⁷: "הנהו בני גלילא דנפק עליהו קלא דקטול נפשא אתו לקמיה דרבי טרפון אמרו ליה ליטמרינון מר אמר להו היכי נעביד אי לא אטמרינכו חזו יתיכו, אטמרינכו הא אמרו רבנן האי לישנא בישא אעיג דליקובלי לא מיבעי מיחש ליה מיבעי זילו אתון טמרו נפשיכו".

הסבר הגמרא: [היו אנשים מהגליל שיצאה עליהם שמועה שהרגו אדם באו לפני רבי טרפון ובקשו ממנו שישתיר אותם אמר להם רבי טרפון אם לא אחבא אתכם יתפסו אתכם אך אני חושש שאכן רצחתם לכן לכו והסתרתו בעצמכם].

התוס'⁷⁸ הסבירו על פי השאילתות דרב אחאי⁷⁹ "למיחש מיבעי - דשמה הרגתם ואם אטמין אתכם חייבתם ראשי למלך", וכן כתב הרא"ש.

⁷⁴ יורה דעה סימן קנ"ז סעיף א' ס"ק ט"ו.

⁷⁵ אורח חיים סימן שכ"ט סעיף ח' ס"ק ו.

⁷⁶ המיחוס לרבנו יונה גרונידי כלל נ"ט סימן ל"ח.

⁷⁷ פרק תשיעי "האשה שהיא עושה" דף ס"א עמוד א.

⁷⁸ ד"ה "אטמרינכו".

⁷⁹ סוף פרשת "שלח" שאילתה קכ"ט.

וכותב בעל ה"אגודת אזוב" שלפי פירוש בעל השאלות רואים אנו שהבבלי חולק על הירושלמי וסובר: שאין ר' טרפון חייב להכניס עצמו לספק סכנה כדי להצילם מודאי סכנה. "משיב מלחמה" לרב שלמה גורן זצ"ל⁸⁰ המביא שו"ת "יד אליהו" להגאון רבי אליהו מלובלין: הרב גורן מביא את דעת ה- "יד אליהו" וה- "חוות יאיר".

"יד אליהו": ה"יד אליהו" סובר כי באמת אינו חייב אדם לסכן עצמו על מנת להציל את חברו, אלא חייב רק "למיטרח ולמיגר" למטרה זו (לטרור ולשכור שכירים).

"חוות יאיר": ה"חוות יאיר" הביא את דברי הגמרא⁸¹: שניים שהלכו בדרך ולאחד מהם קיתון מים וספק באם ישתו שניהם ימותו-ישתו, אך אם יתחזק הספק לוודאי אז ישתה האחד, בעל הקיתון, על אף מות חברו. ומכאן שחייב להיכנס לספק נפשות אפילו בספק הצלה.

שולחן ערוך הרב בעל "התניא":

שולחן ערוך הרב⁸² כותב: "...יש אומרים⁸³ שצריך להכנס לספק סכנה כדי להציל את חברו ממיתה וודאית (ויש חולקין בזה⁸⁴ וספק נפשות להקל)".

בגוף ההלכה וכעיקר ההלכה מביא את החיוב להכנס לספק סכנה כדי להציל את חברו אך מאידך בקיצור נמרץ מביא בסוף - בסוגריים את דעת היש חולקים, הגורסת כי אין חובה להכניס את עצמו לספק סכנה, ובינתיים זו מחלוקת פשוטה של חייב ופטור אך אחר כך מוסיף את המילים הבאות: "וספק נפשות להקל", מכאן משמע שזו הדעה המכריעה.

ערוך השולחן:

ערוך השולחן בחושן משפט⁸⁵ מביא: שהפוסקים הביאו בשם הירושלמי דחייב אדם להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו והראשונים השמיטו זה מפני שבש"ס הבבלי מוכח שאינו חייב להכניס את עצמו, ומיהו, הכל לפי העניין בפלס "ולא לשמור את עצמו יותר מדאי" וזה נאמר: "ושם אראנו בישע א-לוקים" זהו ששם ארחותיו וכל המקיים נפש מישראל כאילו קיים עולם מלא.

משנה ברורה:

כותב המשנה ברורה⁸⁶: ומכל מקום אם יש סכנה למציל אינו מחוייב דחיי קודמים לחיי חברו ואפילו ספק סכנה נמי עדיף ספיקו דידיה מוודאי דחבירו אולם צריך לשקול הדברים היטב אם יש בו ספק סכנה (ולא לדקדק ביותר כמו שאמרו המדקדק בעצמו כך בא לידי כך).

⁸⁰ חלק ג' (שער ה' עמוד 267-270).

⁸¹ פרק חמישי "איזהו נשך" דף ס"ב עמוד א.

⁸² חושן משפט הלכות" נזקי גוף ונפש" סעיף ז.

⁸³ הגהות מימוניות בשם הירושלמי הובא ב"כסף משנה" הלכות "רוצח ושמירת הנפש" פרק א' הלכה י"ד

⁸⁴ סמ"ע חושן משפט סימן תכ"ו ס"ק ב' לשולחן ערוך והרמ"א.

⁸⁵ סימן תכ"ו סעיף ד.

⁸⁶ שולחן ערוך אורח חיים סימן שכ"ט ס"ק י"ט.

לסיכום הפוסקים האחרונים:

ניתן לראות מהביטויים של ערוך השולחן והמשנה ברורה: "הכל לפי העניין בפלס" ו"לא ידקדק ביותר" כי הם חששו מהבנה מוטעית שלשון הראשונים ולשוני האחרונים המקוצרת אשר משתמעת באופן של "שחור ולבן", לדוגמה: חייב להכניס את עצמו לספק סכנה ויכול להציל חבירו שבסכנה וודאית, אלא יש לבחון כל מצב לגופו וכמובן על פי שאלת חכם.

ו. הלכה למעשה כפי שהופיעה בפוסקי דורנו

שו"ת "אגרות משה" יורה דעה חלק ב' סימן קע"ד לרב משה פינשטיין זצ"ל: הרב משה פינשטיין⁸⁷ מתייחס לסוגייתנו בתוך המאמר כי הוא מביע דעתו בענין השתלת הלב האם מותר או אסור, וכותב⁸⁸ "בדבר אם יש חיוב לאחד לחתוך אברו בשביל הצלת נפש של חבירו", אשר זה תלוי במחלוקת הפוסקים, ומפרט: הרמ"א פוסק כי אין חובה לחתוך אברו אף שהוא איבר שאין בו סכנה, וכן היא דעת ה"אור שמח"⁸⁹, אך להיכנס לספק סכנה על מנת להציל חבירו ממיתה וכך שניהם יחיו- "אף שאין לחייבו, על כל פנים רשאי".

דברי הרב שלמה גורן זצ"ל בשאלה: האם חייב אדם להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל את חבירו מסכנה וודאית?⁹⁰

הרב שלמה גורן זצ"ל מעביר כחוט השני את דעת ה"כסף משנה" (בשם הירושלמי) דרך ומול הדעות האחרות, ומוכיח כמותו כי יחייב אדם להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל את חבירו מסכנה וודאית".

שו"ת "יחיה דעת" חלק ג' סימן פ"ד להרב עובדיה יוסף שליט"א:

שאלה: חולה כליות באופן רציני עד שנסקפת סכנה לחייו, האם רשאי חבר או קרוב משפחה לתרום לו כליה אחת מכליותיו כדי להציל את חיי חבירו, או מכיוון שאפשר שיש בזה קצת סכנה לתורם, אין לו להכניס עצמו בספק סכנה אפילו על מנת להציל את חבירו מוודאי סכנה ?

תשובה: הרב עובדיה יוסף שליט"א מביא את מחלוקת הפוסקים בעצם הדין אם רשאי או חייב אדם להכנס לספק סכנה כדי להציל את חברו מוודאי סכנה: ה"בית יוסף" ודומיו סוברים להתיר וספר "האיסור וההיתר" ודומיו סוברים לאסור. לבסוף מביא הרב את שו"ת "מנחת יצחק" ו"ציץ אליעזר" שדנו בזו השאלה האומרים למסקנה כי צריך את חוות דעת הרופאים האם הדבר כרוך בסכנת נפשות או לאו. ואח"כ מביא הרב חוות דעת של רופאים יראי שמיים שאומרים: "שדרגת הסיכון בהוצאת הכליה מהאדם התורם היא מועטת מאד", ועל כן מצווה היא (לא חובה) לתרום, ומותר הדבר וכן הדעה האחרונה נתפסה להלכה (ובזה הוא מוסיף על השו"תים הנ"ל).

דברי הרב שאר ישוב הכהן שליט"א בנושא- "חובת הסיכון להצלת חיי הזולת":⁹¹

⁸⁷ שו"ת "אגרות משה" יורה דעה חלק ב' סימן קע"ד.

⁸⁸ סימן קע"ד ענף ד.

⁸⁹ הלכות רוצח פרק ז' הלכה ח.

⁹⁰ תוך הספר "משיב מלחמה" חלק ג' (שער ה' עמוד 266-267) לרב שלמה גורן זצ"ל.

⁹¹ תוך הספר "חקרי הלכה" לרב שאר ישוב הכהן שליט"א (עמוד קפ"ח).

מדברי הפוסקים מתחוורת לנו ההלכה כי אין לאדם להכניס עצמו לספק סכנת נפשות כדי להציל את חברו מסכנת נפשות. אולם חשוב להביא את דברי ה"אגודת אזוב":⁹² "...צריך לשקול העניין היטב, אם יש פה ספק סכנה ולא לדקדק ביותר, כאותה שאמרו⁹³ "גבי שלך קודם לכל אדם שכל המדקדק בעצמו כך סוף בא לידי כך"⁹⁴ " " .

מעין דברים אלו פוסק בעל "ערוך השולחן"⁹⁵: "הפוסקים הביאו בשם הירושלמי, דחייב אדם להכניס את עצמו לספק סכנה, כדי להציל את חברו. הראשונים השמיטו דין זה מפני שבתלמוד הבבלי מוכח שאינו חייב להכניס את עצמו ומיהו הכל לפי העניין ויש לשקול העניין בפלס ולא לשמור את עצמו יותר מדאי, ובה נאמר "שם דרך אראנו בישיע א-לוקים", זהו ששם אורחותיו, וכל המקיים נפש מישאל כאילו קיים עולם מלא.

ז. סיכום סוגיית הבירור ההלכתי לאור הפרקים

בתחילת המאמר הבאנו סיפור מהשואה הממחיש את הצורך להתייחס לשאלה האם צריך אדם להכניס עצמו לספק סכנה כאשר חברו נמצא בסכנה וודאית, שאלה זו היא לא שאלה נורמלית הנשאלת יום יום ע"י אנשים, כגון שאלה בהלכות נטילת ידיים. שאלה זו מצריכה עיון ודקדוק רב תוך כדי התייעצות עם אנשים וגופים שונים, וכל זה היה חסר בשואה, אוזן קשבת קשה היה למצוא, והיו צריכים לפסוק על פי הזיכרון ללא ההתייעצות הנצרכת.

ניגשתי במאמר לחקור את השאלה מתוך הרחב הדעת ע"מ לבררה ולטוחנה הדק היטב, ואעפ"כ לא הגעתי לתשובה חד-משמעית.

בתחילה הבאתי את המקורות הבסיסיים מהמקרא והמפרשים עליהם, וכבר שם מתעוררת בעייתיות בהבנת המקראות "ואהבת לרעך כמוך", "וחי אחיד עמך" וכי לגבי חיוב הדבר.

ככל שזורמים הלאה ב"ים התלמוד" המביא סיפורים על מצבים במ התנסו יחידים בנסיונות כאלו, כגון "שניים שהלכו בדרך", הבנתי עד כמה מצב זה יכול להיות רגיש עד כדי הדעה כי כביסה נקייה קודמת לחיי אדם (עוד מקרה חשוב המופיע בגמרא ובספרי ההלכה הוא בנוגע לאדם הטובע בנהר). וכן חלק ניכר מתוך הפרק בשבילי התלמוד עוסק ביישוב שיטת ר' טרפון (בגמרא בנידה) עם שיטת ריש לקיש (בגמרא בירושלמי) "רבי אימי איתציד".

הרמב"ם כתב: "כל היכול להציל ולא הציל עובר על 'לא תעמוד על דם רעך'...".

אחרי כן עברתי לראשונים ולאחרונים שדנו הלכה למעשה מתוך מקרים שהתעוררו. לדוגמא, איומים על יהודים ע"י הצבה בפניהם על כף המאזניים את חיי חברים או אובדן אחד מאיברם, וכך מתרחבות ומתפלגות הדעות לכאן ולכאן.

בחימת המאמר הבאתי את הפוסקים, בני זמננו, שדנו במקרים פחות חריפים, כגון מידת החיוב לתרום כליה לצורך השתלתה לחולה.

⁹² תחי תשובה" חושן משפט סימן תכ"ו ס"ק ב', "פתחי תשובה" יורה דעה סימן קנ"ד.

⁹³ רק שני "אלו מציאות" דף ל"ג עמוד א.

⁹⁴ כן הובא בשולחן ערוך חושן משפט סימן רס"ד ע"י שם.

⁹⁵ וכן משפט סימן תכ"ו סעיף ד.